

ARAP DİLİNDE İLK SİGA MESELESİ

*Ahmet BULUT**

SUMMARY

The First Form of the Roots in the Arabic Language

This article is dealt with the first form of the roots in the Arabic Language.

Konu, şu plan dahilinde işlenmeye çalışılmıştır:

Giriş,

Lafız ve medlûl arasındaki bağ,

Lafzı oluşturan seslerin durumu,

Sesin mânâ değeri, Aslî harf olarak ses, Ziyâde harfler, Kelimelerin oluşmasında hareketlerin rolü, Yarı sesliler,

Lafızların tek harfliliği,

Sunâ'iyetu'l-elfâz ve Sulâsiyye'ye geçiş, Üçüncü harfin tamamlayıcı olması, Sunâ'î aslı Sulâsiyye çevirecek harfin nereye geleceği konusu, Sunâ'îye eklenen harfin mânâya nasıl tesir ettiği konusu, Günümüzdeki sunâ'î kelimelere örnekler, Aslen sunâ'î kelimeleri sulâsiye benzetme olayı,

Sulâsiyyetu'l-elfâz, Rubâ'î yapılan lafızların durumu, Humâsîler, Sudâsîler,

Arapçanın diğer dillerle kök ortaklıkları.

* Prof. Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Öğretim Üyesi

Giriş

Arap dilinde kelimelere ait ilk sîga (es-sîgatu'l-akdem) yani târîhî seyirdeki ilk kök'ün mahiyeti ve gelişmesi araştırmacıların konusu olmuştur.

Sâmî dilleri ve Arapçanın mukayeseli çalışmaları değişik eserlerde parçalar halinde bulunmasına rağmen; bu asırda yapılan araştırmalar konuyu hızlandırmış ve Sâmî-Hâmî dillerini içine alan bir genişleme göstermiştir.

Mukayeseli dil çalışmaları, bir dili sadece kendi içerisinde ele almanın, o dilin meselelerini çözmekte yetersiz kaldığını ortaya koymuş ve bazı mütâlaaları ta'dîl etmiştir.

Bir takım araştırmacılar, kelimelerin başlangıçta kısa olduğunu, zamanla gelişerek uzadığını kabûl ederler. Bunlar, "tabiat seslerinin dilin menşe'i olduğu" esasına inanmaktadır.

Diğer bir kısım ise, kelimelerin uzun olduğunu, zamanla bunların kısaltıldığını ifade ederek, halen uzun kelimelerin eski bir merhaleyi (merhaletun kadîme) gösterdiği kanaatindedirler.¹

Dil, his ve tab'a dayanır. Bu sebeple ağırlaştırma (istiskâl) ve hafifleştirme (istihfâf) dilde daima kullanılır. Şartlar ve ihtiyaçlar bu iki yönü zorlar. Bunu harflar ve hareketlerin uyumunda görebildimiz gibi, kelimelerin oluşturulmasında ve sîgaların tayininde de görürüz.

Arapçanın târîhî seyirinde istiskâl ve istihfâf daima kullanılmıştır.

Lafız ve Medlûl Arasındaki Bağ

Arap diliyle ilgilenen pek çok lugaçının eserleri incelendiği zaman, ekseriyetle lafız ve medlûl arasında bağın var olduğu ve neredeyse tabîi ve zâtî bağa ulaştığı görülür. Bu vaziyet, ancak Arap diline alimlerin düşkünlüğü ve bu dilin inceliklerini ortaya çıkarmak gayretiyle izah edilebilir.

Bu kanaatin öncüleri "Abbâd b. Suleymân es-Saymerî (v. tahminen 250 h.) ile İbn Cinnî"dir.

Bunu uygulayan en mühim alimlerin biri ise, İbn Fâris'tir. İbn Fâris, Mekâyisu'l-luga adlı sözlüğünde maddeleri zikreder ve bunlara 'âmm ma'nâ verir. Kök üç harfli olabildiği gibi, kökteki iki harfte de iştirâk (ortaklık) varsa, bu da 'âmm ma'nâ için yeterlidir. İbn Fâris, iki harfteki ortaklığın mânâ bağı için kafi geldiğine ve bu bağın kurulduğuna misaller zikretmiştir.

İbn Cinnî ve İbn Fâris'in bu kanaatte olmaları sebebsiz değildir. el-Halîl'in K. el-'Ayn'ı ve benzeri metinler onlara güç vermiştir.²

¹ Helâl, Menâhîcu'l-bahs, s. 70.

Bu kanaate götüren metinler şunlardır: Taklîbe dayanan sözlükler, Kalb'e dair yazılmış eserler ve çeşitli kitaplardaki maktûb kelimeler bahsi.

Arap dilindeki "taklîbî iştikâk", aslın iç tertibinin değişmesine dayandığı için, aslî harflerin yer değiştirmesi 'âmm ma'nâ'yı bozmayıp korumaktadır.³ Buna dair misallerin geniş bir istatistiği hâlâ tam yapılamamış olmasına rağmen; eldeki örnekler, kelimenin aslî harflerinin mânâ değeri olduğu fikrine götürmüştür. Bu da lafızla medlûl arasında bir bağ (sıla) varlığına ulaştırmıştır.

İbn Cinnî, el-Hasâ'is'de bu hususa destek olacak bir bâb yazmıştır.⁴ Ayrıca aynı müellifin aynı eserinde, vezinlere ait mânâların bulunması ve ziyade harflerin manaya tesiri ile tabiat seslerinin taklidinin dildeki yansımaya ilgili⁵ babıyla beraber, mânânın lafza yansımaları anlatan⁶ bir bahis de vardır. Bu bablar şunlardır:

باب فى تصاقب الألفاظ لتصاقب المعانى

باب فى إمساس الألفاظ أشباه المعانى

باب فى قوة اللفظ لقوة المعنى

Özellikle bazı vezinlerin özel manalarının olması diğer bir tabirle hususi halî ifade etmeleri sadece İbn Cinnî'de değil Sibeveyhi, İbn Kuteybe ve es-Se'âlibî'de de vardır. Edebu'l-kâtib'de pek çok misâl zikredilmektedir.

İbn Cinnî'nin ısrarla üzerinde durduğu ve bu hususla tanındığı konu, "Arap dilindeki harflerin bir mânâ değeri olduğu ve bunun yansımalarının lafız ve medlûl münâsebetini kurduğu"dur. Tabiattaki sesler ve taklidinin, ayrıca insanın infîâlâtı ile bunların neticesi olan lafızların birbirine benzemesi buna ilave edilebilir.

İbn Cinnî'nin en mühim özelliği "el-Ma'ânî'l-hissiyye" ile "el-Ma'ânî'l-mucerrede" arasındaki bağı rahat kurmasıdır.⁷

Bu görüşün muhalifleri de vardır. Bunlardan bir tanesi 'Abdu'l-Kâhir el-Curcânî'dir. el-Curcânî, "Kelimeyi oluşturmak için harflerin dizilişi, mânâ muktezasına bağlı değildir" der ve dili vaz edenin tasarrufuna bırakır.⁸

² Bk. İbn Cinnî, el-Hasâ'is, II, 135-141: "Bâb fî'l-iştikâki'l-ekber."

³ Bk. Enîs, Delâletu'l-elfâz, s. 64-67.

⁴ el-Hasâ'is, II, 147-154.

⁵ Age, II, 154-170.

⁶ Age, III, 167-272.

⁷ Zehrân, Mukaddime, s. 109.

⁸ Age, s. 113-114.

Muasır araştırmacılar İbrâhîm Enîs, şu kanaate sahiptir: Bir dilin bugünkü haliyle bütün lafızlarının medlûlleri arasında bağları kurmak mümkün değildir. Dil zaman içerisinde oluşan ve gelişen bir olgudur. Bizler dilin doğuşuna, dildeki bütün lafızların oluşumuna şahid değiliz. Dilin gelişmesi, konuşulduğu çevrenin, hayatın gelişmesi, incelenmesi ve yükselmesine bağlıdır. Cemiyetin yapısı direkt olarak dili etkiler. Bulunduğu çevrenin refah düzeyi arttıkça, insânî münasebetler geliştikçe dilde, seslerden başlayarak kelime, terkîb, cümleler ve kelâm sahalarında değişmeler ve gelişmeler olur. Dilin geçirdiği bu değişiklik zaman ister. Bizler bu noktada dilin geçmişini tamamen kontrol edemeyiz. Başlangıçta lafız-medlûl münasebeti bulunsa bile asırların geçmesiyle, lafızlar ses değişmelerine uğramış olabilir. Netice olarak, lafız-medlûl münasebeti başlangıçta olsa bile, günümüzde dilin bütün lafızlarında bu münasebeti bulmak zor ve hatta imkansız gibidir.⁹ Ayrıca her kavmin, yaşadığı çevreyi farklı algılayabileceğini de unutmamak gerekir. Bu sebeple musemmânın farklı isimleri olması, Mahmûd Fehmî Hicâzî'yi bu bağın zâtî varlığını inkara götürmüştür.

Lafız ve medlûl münasebeti konusu, dilin menşeyini ele alışa bağlıdır.

Bu münasebet tabiat seslerini taklide olduğu gibi, bazan çok açık olmakla birlikte, bazan da bağ kurmakta oldukça zorlanılabilir. Hatta mümkün olmaz. Bu konuda kabul edilebilecek te'viller olabildiği gibi, aklın alamayacağı izahlar da bulunabilir.

Lafız-medlûl münasebeti, sadece kelime çapında ele alınmaz; sesma'nâ münasebeti noktasından da ele alınır. Buna "er-remziyyetu's-savtiyye" denilir. Bu ise dildeki her bir sesin bir mânâ değeri olduğunu ifade eder.¹⁰

Lafızla medlûl arasındaki bağ olduğunu kabul edenler farklı zaviyelerden konuyu ele alırlar. Bu âlimler şunlardır:

el-Halîl, Sibeveyhi, es-Saymerî, İbn Dureyd, İbn Fâris, İbn Cinnî, er-Râzî, İbnu'l-Cevzî, Ahmed Fâris eş-Şidyâk, Corcî Zeydân, Mermercî ed-Dumnîkî, Anistâs Mârî el-Kermelî, 'Abdullâh el-'Alaylî, 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd, Subhî es-Sâlih, Muhammed el-Mubârek.

Lafızla medlûl arasında bağ olmadığı fikrine meyilli âlimler ise, yine farklı görüşlere sahiptirler. Bazıları tamamen inkar eder. bir kısmı da şartlı olarak kabul etmezler. Bu gurubta şu zevat vardır:

⁹ Bk. Enîs, Min esrâri'l-luga, s. 139-150.

¹⁰ Geniş bilgi için bk. el-Bedrâvî Zehrân, er-Remziyyu's-savtiyye, Kahire, Dâru'l-Me'ârif neşri.

İbrâhîm Enîs, Hasan Zâzâ, ‘Abduh er-Râcihî, Mustafâ Mendûr, Mahmûd Fehmî Hicâzî.¹¹

Lafzı Oluşturan Seslerin Durumu

Sâmî dilleri içerisinde bilinen ilk dil Akadça (el-Akâdiyye)dır. Akadça’da kelimeler hecelere (makâti’, mufredi: makta’) bölünmüştü. Mismârî yazı, harekeleri ve sessiz harfleri (sâmit, c. savâmit) temsil etmekteydi. Kelime dahili ve sonu harekeyi mutlaka yazı olarak bulunduruyordu.

Fakat, Akadça harici Kadîm Sâmî dillerin bazıları yani Kadîm Güney Arapçası, Ucartiyye, Fînîkiyye gibi diller, harekeleri temsil eden harflere sahip olmamışlardır. Güney Arapçasına ait hat, Ucartiyye ve Fînîkiyye yazısından da şekilce farklıdır. Fakat bu dillerin yazıları bir esas noktada birleşir. O da, yazıda sadece sessiz harflerin (savâmit) bulunması, harekelerin bulunmamasıdır. Bu dillerdeki harekelerin durumu hakkında, bunların yakını olan diğer diller kıyaslanarak hükümler çıkarılmaya çalışılmaktadır.¹²

Ebced alfabesi dediğimiz Ârâmîlerin kanalıyla Arapçaya geçen sistem, yirmi iki harftir. Bunlara altı harf ilave edilerek, Arapçanın ebced alfabesi yirmi sekize ulaştırılmıştır.

Arap dilinin en problemli konularından biri ise, harekeler (kısa sesliler)in yazıda harf olarak gösterilmeyişidir. Bu eski alimleri “harfde esas olan sukûn’dur, harekeler zevâ’id’dir” fikrine götürmüştür. Bu fikre ulaştıran diğer bir unsur ise, harekelerin bağlandığı elif, vâv, yâ’ harflerinin sîgaların oluşturulmasında kullanılırken değişim geçirmeleri ve neticede illetli harfler ismini almalarıdır.

Bu durumda, elifle hemze arasındaki münasebet de nazara alınırsa, Arapçada sahîh (sağlam) harflerin sayısı yirmi beşe düşmektedir.

Yirmi beş harf kelimenin aslı için kullanıldığı gibi, bunlardan “zulkiyye” olanlar da “hurûfu’l-‘ille” karakterindedirler. Çünkü bunlar illetli harflerle mahrec ve sıfat yönüyle benzerlik arzederler. Mânâ yönünden de bazan harekeler gibi ikinci derecede delâlet için kullanılırlar.

Sesin Mânâ Değeri

Lafız ve medlûlü arasındaki bağa inanç, seslerin yani harflerin mânâ değeri taşıdığı kanaatiyle birlikte oluştuğu yukarıda zikredilmişti.

Sesin mânâ değeri konusu bazı kısımlara ayrılır:

¹¹ Bk. Mucâhid, ed-Delâletü’l-lugaviyye ‘inde’l-‘Arab, s. 206-245.

¹² Bk. Hicâzî, ‘İlmu’l-lugati’l-‘arabiyye, s. 194-195.

a) Bu çalışmanın konusunu doğrudan ilgilendiren aslî harf olarak sesin mânâ değeri.

b) Zevâ'id sayılan harf ve harekelerin mânâ değeri. Bu hususu ele almak a maddesini takviye içindir. Burada zikredilecektir.

Aslî harf olarak ses

Aslî harf olarak ses, günümüzde köklerin esas unsuru olarak kullanılmaktadır. Bilhassa sarfla uğraşanlar, kökün varlığını kabul ederler. Ama bu kökün mânâsı olup olmadığı konusunda müttetik değillerdir. Çünkü sarfla uğraşanlar, kelimenin hey'etini yani veznini ve şekillerini ele aldıklarından hareket noktaları sadece hey'etlerin dayanaklarını tesbit edip, asılların menşe'yle ilgilenmemeleridir. İştikâk ve lügatla direkt uğraşanlar ise, "kelimenin aslının nasıl teşekkül ettiği ve asılların mahiyeti nedir?" sualine cevap aradıklarından kök meselesi farklı bakış açılarıyla ele alınmaktadır.

Aslî harfin mânâ değeri için zikredilen mutâlaalar burada verilecektir.

Elimizdeki mevcut kelimelerin baş, orta ve sonunda bulunan aslî harfleri, mânâyı etkiler. Bu tesir, harflerin mânâ ile münasebetini ortaya koyar. Bu konu, sesin mahrec ve sıfatını ilgilendirmekte ve özellikle sıfat yönünün mânâyı tesirini yansıtmaktadır.

İbn Cinnî'ye göre, lafızlar oluşturulurken, harflerin ses değerinden istifade edilerek, güçlü seslerin güç ifade eden lafızlarda kullanıldığını beyan eder. Zayıf sesler de zafiyet ifade eden haller ve olaylar için kullanılır. Ayrıca, seslerin dizilişi de lafzın mânâsına uygundur.¹³

و ذلك أنهم قد يضيفون إلى اختيار الحروف و تشبيه أصواتها بالأحداث المعبر عنها بها ترتيبها و تقديم ما يضاهاى أول الحدث و تأخير ما يضاهاى آخره و توسط ما يضاهاى أوسطه سوقا للحروف على سمت المعنى المقصود و الغرض المطلوب .

و من ذلك قولهم : شد الحبل و نحوه . فالشدين بما فىها من التفشى تشبيه بالصوت أول انجذاب الحبل قبل استحكام العقد ، ثم يليه إحكام الشد و جذب و تأريب العقد، فيعبر عنه بالدال التى هى أقوى من الشدين ، لا سيما و هى مدغمة ، فهو أقوى لصنعتها و أدل على المعنى الذى أريد بها . و يقال شد و هو يشد فإما الشد فى الأمر فأنها مستعارة من شد الحبل و نحوه ، لضرب من الاتساع و المبالغة، على حدما نقول فيها يشبه بغيره لتقوية أمره المراد به .

Sesin kelimenin başında bulunması:

الصعود dağa va duvara çıkmak, yükselmek

السعادة mânen yükseliş hissi duymak

¹³ cl-Hasâ'is, II, 164, 165.

“Sâd” sesi kuvvetli bir ses olduğundan maddî yükselişi ifade için; “Sîn” sesi ise “Sâd”a göre göre zayıf olduğundan içte duyulan hissi yükseliş için kullanılmıştır. Diğer bir örnek de (خ) ve (ق) harfleri için verilir:¹⁴

قُولِهِمْ خَضُمٌ وَقَضُمٌ فَالْخَضُمُ لِأَكْلِ الرُّطْبِ كَالْبَطِيخِ وَالْقَتَاءُ وَمَا كَانَ نَجْوَاهُمَا مِنَ الْمَأْكُولِ الرُّطْبِ ، وَ الْقَضُمُ لِلصُّلْبِ الْيَابِسِ ... فَاخْتَارُوا الْخِضَاءَ لِرَخَاوَتِهَا لِلرُّطْبِ وَالْقَافَ لِصَلَابَتِهَا لِلْيَابِسِ هَذَا لِمَسْمُوعِ الْأَصْوَاتِ عَلَى مَحْسُوسِ الْأَحْدَاثِ .

Sesin kelimenin ortasında bulunması:

(د، ط، ت) sesleri arasında bir mukayese yapılırsa, (د) ikisinin ortasında; (ط) daha güçlü, yüksek; (ت) ise hafif, aşağıda olduğu müşâhede edilir.¹⁵ Örnek:¹⁶

قَتَرَ الشَّيْءَ ، قَدَرَ الشَّيْءَ ، قَطَرَ الشَّيْءَ . وَ مِنْ ذَلِكَ الْقَدُّ طَوِيلًا ، وَ الْقَطُّ عَرَضًا . وَ ذَلِكَ أَنَّ الطَّاءَ أَحْصَرَ لِلصَّوْتِ وَ أَسْرَعَ قَطْعًا لَهُ مِنَ الدَّالِ . فَجَعَلُوا الطَّاءَ الْمُنَاجِزَةَ لِقَطْعِ الْعَرَضِ ، لِقُرْبِهِ وَ سُرْعَتِهِ ، وَ الدَّالَ الْمَمَاطِلَةَ لِمَا طَالَ مِنَ الْأَثَرِ وَ هُوَ قَطْعُهُ طَوِيلًا .

(س) ve (ص) sesleri arasında bir mukayese:¹⁷

وَ مِنْ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ : الْوَسِيلَةُ وَ الْوَصِيلَةُ ، وَ الصَّادُ كَمَا تَرَى أَقْوَى صَوْتًا مِنَ السَّيْنِ ، لِمَا فِيهَا مِنَ الْإِسْتِعْلَاءِ ، وَ الْوَسِيلَةُ أَقْوَى مَعْنَى مِنَ الْوَسِيلَةِ .

Sesin kelimenin sonunda bulunması:

Örnek:¹⁸

قَرَّتِ الدَّمُ
قَرِدَ الشَّيْءُ وَ تَقَرَّدَ
قَرَطَ يَقْرُطُ .

Kelimelerin aslının teşkilinde kullanılan bazı harfler, buldukları çeşitli köklerdeki mânâları kendinde toplayan ‘âmm ma’nâ’lı gurublar oluşturur.¹⁹

فِي خِصَائِصِ الْحُرُوفِ

... انهم عرفوا بالاستقراء و طول الإیمان و الانصباب مدلولات بعض الحروف عند دخولها في تركيب الألفاظ فقالوا مثلا إن الحاء إذا تطرفت دلت الكلمة المختومة بها على معنى الاتساع و الامتداد و الانتشار مثل باح و ساح و فاح إلخ ...

¹⁴ İbn Cinnî, el-Hasâ’is, II, 159-160, ve buradan el-Mubarek, Fıkhü'l-luga, s. 102-103.

¹⁵ Bk. el-Hasâ’is, II, 164.

¹⁶ Age, II, 160.

¹⁷ Age, II, 161.

¹⁸ Bk. Age, II, 160.

¹⁹ ‘Abdullâh el-Bustânî, el-Bustân, Mukaddimetü'l-Kitâb (li'l-Hürî Butrus el-Bustânî), s. 53.

على أن هذه المدلولات و إن لم تكن مطردة فإنه يكفي أن تصدق على جانب من الكلمات الداخلة في دائرتها حتى يكون لها حظ من الاعتبار ولاسيما بعد تفرق القبائل و ضياع سرّ الوضع و اختلاط العرب بالأعاجم و تفتشى الغريب و الدخيل في اللغة .

(غ) ile başlayan lafızlar:²⁰

في الألفاظ المبدوءة بالعين

و هي تدلّ على معنى الخفاء و الظلمة و الانحراف و الإسراع :

غابت الشمس : غربت .

غيب الليل : أظلم .

غياه : ستره .

غدر الليل : أظلم .

غرّ فلان فلاناً : خدعه و أطمعه بالباطل .

أعسق القوم : أظلموا .

عسق الليل و أعسق : اشتدّت ظلمته .

عسا الليل : أظلم .

عشّه : أظهر له خلاف ما أضمر (أي أخفى عنه الحقيقة) .

عطش الليل : أظلم .

عظى الشيء : ستره .

غفر الشيء : ستره .

غفل عنه : تركه و سها عنه .

غفا الرجل : نام .

أغلق الباب : ضدّ فتحه .

غمس النجم : غاب .

غمغم الكلام : لم يبيته .

غما البيت : غطاه بالطين و الخشب .

غنّ الرجل : تكلم من قبل خيشومه .

غهب عنه : غفل عنه و نسيه .

(ح) ile sona eren lafızlar:²¹

الكلمات المختومة بالحاء الدالة على الاتساع و الانتشار و الامتداد و التفريق :

باح الشيء : ظهر و انتشر . و باح إليه سرّه : أظهره و كشف له .

²⁰ Age, s. 59-62.

²¹ Age, s. 54-56.

- فاح المسك : انتشرت رائحته .
 لاح الشيء : بدأ أى ظهر .
 أصبح الحق : ظهر .
 ندح الشيء : وسعه .
 شرح الشيء : وسعه .
 طرحه عنه : ألقاه .
 بطحه : ألقاه على وجهه .
 فلح الأرض : شققها .

Ayrırmak, kesmek, kırmak, bölmek, ortaya çıkmak mânâlarından birine delâlet eden lafızlar:²²

الكلمات الدالة على التفريق أو القطع أو الكسر أو الفصل أو الظهور :

١ - الألفاظ المبدوءة بشين :

- شتر الشيء : قطعه .
 شطر الشيء : جعله شطرين .
 شط القوم : فرقهم .
 شغ القوم : تفرقوا .
 شمل القوم : تفرقوا .
 شاع الخبر : ذاع و فشا .

٢ - ما كان ثانيه تاءً أو ثاءً أو دالاً أو ذالاً :

- بت الحبل : قطعه .
 بتر الشيء : قطعه قبل الإتمام أو مستأصلاً .
 بث الخبر : نشره و فرقاه .
 جذ الشيء : قطعه .
 جذف الشيء : قطعه .
 جذأ الشيء : جذه .
 خدمه : قطعه سريعاً .
 صدقه عنه : صرفه .
 ندد الإبل : فرقها .
 ندا الشيء : تفرق .
 هدم الشيء : قطعه بسرعة .

²² Ags, s. 56-59.

۳- ما كان ثانيه سينا أو صادًا أو ضادا أو طاء :

حسمه : قطعه مستأصلا إياه .

حصد الزرع : قطعه بالمنجل .

فض الشيء : كسره .

قطعه : أباته .

قطم الشيء : قطعه .

Ziyâde harfler²³

Lafzın aslına ilave edilen harflere ziyâde harfler (hurûfu'z-zevâ'id) denilir. Ziyâde etme işlemine de ilhâk (el-ilhâk) adı verilir. İlhâk, mutemekkin (mu'rab) isim ve fiillerde olur; gayru mutemekkin (mebnî) lafızlarda, mesela harflerde olmaz.

Ziyâde harfler üç kısımda ele alınır:

a) Bu adı taşıyanlar. Sayıları ondur:

ء ، ا ، ه ، ي ، ن ، ت ، س ، م ، و ، ل

Misaller:

أَذْهَبُ ، أَيْنُ / فاعِل ، عَطَشْتَنِي ، حَيْطَمْتَنِي / يَا غَلَامَاهُ / يَضْرِبُ ، يَرْبِوْعٌ ، يَنْدِيلٌ ؛
سَعِيدٌ ، خَنْدَرِيْسٌ / انْكَبِرْ ، زَعْفرَانٌ ، رَغِيْنٌ ، عَتِيْلٌ ، غَلَسُوْةٌ / تَعْلَمُ ، اِخْتٌ ، بِنْتُ ، طَلْحَةُ
(هِيَ شَجْرَةٌ) ، عَفْرِيْتُ ؛ عَنكَبُوْةٌ / اسْتَفْعَلُ / مَفْعُولٌ ، مَفْعَلٌ / اجْلُوْدٌ ، قَعُوْدٌ ، صَوْمَعَةٌ ، حَوْقَلٌ ،
بُهْلُوْلٌ ، قَلَسُوْةٌ / عَيْدَلٌ

b) Ziyâdenin bir bölümü de, aslî harflerin tad'îfidir. Mesela:

اسْوَدَّ ، احْمَرَّ ، فَعَلَّ

c) Ziyâdenin bir kısmı da tekrîrdir. Tekrîr, aslî harflerin her birinde veya ikisinde veya tamamında olabilir. Misal:

مَرْمَرِيْتُ ، مَرْمَرِيْسٌ : بمعنى الشدَّة .

(Vezni: فَعْفَعِيْلٌ)

Ziyade harflerin mânâsı:

Zâ'id harfler, geldikleri asıllara mânâ kazandırırılar. Misal olarak isimlerdeki kullanım türlerinden bazıları burada verilecektir:

1- ez-Ziyâde li-ifâdeti ma'nen cedîd (Yeni bir mânâ ifade için): مَكْرِمٌ deki م gibi.

²³ Bk. el-Kitâb, IV, 235-237 (Bâbu 'İlmi hurûfi'z-zevâ'id), 286-288 (Bâbu Mâ lahikatu'z-zevâ'id min benâti's-selâse), 307-326 (Bâbu 'İlel mâ tec'alu'z-zâ'id); et-Tehânevî, Keşşâf, I, 324; Husâmuddîn, ed-Delâletu's-savtiyye, s. 189-190; 'Alî, Kadâyâ nahviyye ve sarfiyye, s. 65 vd.

- 2-Cem‘u’t-teksîr yapmak için: جَبَلٌ - جَبَلٌ
- 3-İsmu’t-tasgîr yapmak için: جَبَلٌ - جَبَلٌ
- 4-Îcâdu - mufredât cedîde (Yeni kelimeler yapmak) için: Mesela, سَلَّمَ kelimesinde ل tekrarlanmıştır.²⁴
- 5-Kelimenin mânâsını kuvvetlendirmek için.²⁵

باب فى قوّة اللفظ لقوّة المعنى

منه قولهم : حَسِنَ و اخشوشن . فمعنى حَسِنَ دون معنى اخشوشن ؛ لما فيه من تكرير العين و زيادة الواو ... و مثله باب فعل و افتعل ؛ نحو قدر و اقتدر . فاقترأ أقوى من معنى قولهم : اقتدر . كذلك قال أبو العباس و هو محض القياس .

و من ذلك أيضاً قولهم : رجل جميل ، و وضىء ؛ فإذا أرادوا المبالغة فى ذلك قالوا : و ضَاء ، و جَمَّال ، فزادوا فى اللفظ هذه الزيادة لزيادة معناه .

و نجو من تكثير اللفظ لتكثير المعنى العدول عن معتاد حاله . و ذلك أفعال فى معنى فَعِيل ؛ نحو طوال ، فهو أبلغ معنى من طويل ؛ و عَرَّاض فإنه أبلغ معنى من عريض .

و بعد فإذا كانت الألفاظ أدلّة المعنى ، ثم زيد فيها شيء ، أوجبت القسمة له زيادة المعنى به . و كذلك إن انحرّف به عن سَمْتِهِ و هَدْيَتِهِ كان ذلك دليلاً على حادث متجدد له .

Kelimelerin oluşmasında harekelerin rolü

Kelimenin oluşmasında sâmit harflerin rolünden az sayılamayacak kadar harekelerin de rolü vardır.

Lafzın kökünü sâmitler teşkil etse bile, harekeler türetim ameliyesinde dâhilî değişmeyi (et-tehavvulu’d-dâhilî) sağlar.

Sâmitlerde “taď’îf”, harekelerde “tatvîl” görülür. Bunlar, türetimde delâlet farklılığı (et-tebâyunu’d-delâlî) getirir.

Kelimede harekelerin değişikliği, yerine göre delâlet farklılığına yol açar.

İki hareke değişikliği ile mânâ değişiyorsa, bu duruma “sûratun sunâ’iyye li’s-savâ’it” denir. Misal:

a) Damme/Fetha: الجهد : الطاقة ؛ الجهد : المشقة .

b) Fetha/Kesra: البكر : الفتى من الإبل ؛ البكر : أول ولد الرجل .

Her üç hareketin değişmesiyle mânâ değişiyorsa, buna “sûratu sulâsiyyeti’s-savâ’it” denilir. Mesela:²⁶

الجَدّ : مصدر القطع ، و الجَدّ أبو الأب أو الأم .

الجَدّ : نقيض الهزل ، أو الاتكماش فى الأمر .

²⁴ ‘Alî, Kadâyâ nahviyye ve sarfiyye, s. 83 vd.

²⁵ el-Hasâ’is, III, 267-268, 269, 270, 271.

²⁶ Husâmuddîn, ed-Delâletu’s-savtiyye, s. 175-193.

- الجذّ : جانب كلّ شيء .
 شعر الرّجل : صار شاعراً .
 شعر الرّجل : صار ذا شعر كثير .
 شعر بالشّيء : أحسنه و عرفه .

Yarı sesliler

Sâmit harflerin bazıları, hareketlere benzer. Bunlara “eşbâhu’s-savâ’it” denilir. Yapı itibariyle hareketlere benzediği gibi vazife olarak da mânâ için kullanılır. Lâm, mîm, nûn harfleri bu gurubu teşkil eder. Mesela:

Sâkin nûn’un ma‘rifelik ve nekirelik ayırımında kullanılması gibi:

الرّجلُ ، رَجُلٌ

Ayrıca terkipteki mânâ değişiklikleri gibi:²⁷

فلانٌ قاتلٌ صديقَه : إنّ القتلَ قد تمّ بالفعل أو حدث .
 فلانٌ قاتلٌ صديقَه : إنّ القتلَ سيتمُّ مستقبلاً .

Lâm, ma‘rifelik için kullanılır.

Mîm, Güney Arapçasında tenvîn yerine kullanılır. Buna “temyîm” denilir.

Lafızları Tek Harfliliği

Uhâdiyyetu’l-elfâz:

Günümüz Arap dilinde tek harfli lafızlar vardır. Bunlar genellikle “harfler”dir. Bazı harfu cerrler de bu gurubdadır. Ayrıca tek harfli isimlere de misal bulmak mümkündür.

Harfu cerrlerin bir kısmı, hâlâ sulâsî oluşlarını korumaktadırlar. علا fiilinden على gibi. Bazıları ise, sulâsîliklerini istimal çokluğu ve tahfif sebebiyle kaybetmişlerdir. Mesela, ب harfu cerrî, aslen İbrânîcedeki (Bêt) lafzı mânâsındadır: ”Dahilinde”. Bêt lafzının Arapçadaki şekli بيت dir ve “ev, çadır” anlamındadır. Aslında “ev” ve “dahilinde” kelimeleri birbirine bağlıdır. Arap dili “ev” anlamında بيت lafzını korurken “dahilinde” anlamındaki kısmı, harf şeklinde muhafaza etmiştir. Harfu cerrler aslında isimdirler. Kendisinden sonra gelen lafızlarla izafet terkihi yapan bu isimler, zamanla “ihtisâr” edildikleri için tek harf halinde görülmektedir; fakat kendinden sonra gelen kelimeleri ise cerr ederek, asıllarını ortaya koymaktadırlar.²⁸

²⁷ Age, s. 173-174.

²⁸ Ayrıca bk. Zeydân, el-Felsefetu’l-lugaviyye, s. 75 ve 67 vd.

الفضية الثانية أن الألفاظ المانعة الدالة على معنى في غيرها إنما هي بقايا ألفاظ ذات معنى في

Tek harfli isme misal ise, “فم = ağız” kelimesidir. Bu kelime ref, nasb, cerr hallerinde aldığı وى او harfleri, kendisinden ayrıldığı takdirde ف kalır. Kuzey Arapçasındaki yani bugün klasik dildeki tenvîn yani kelime sonunu nunlayarak okuma, Eski Güney Arapçasında temyîm yani sonu mimleyerek okuma tarzındadır. فم kelimesindeki م ise, Güney Arapçasından gelen temyîmin karşılığıdır.²⁹ فم kelimesinin değişik şekilde sulâsî lafza ulaştırma gayretleri ise, bu lafzın farklı şekillerinin bulunmasına sebep olmuştur. لُوْ edatının لُوْ şeklinde mudâ‘af yapılması gibi.³⁰

فان صيرت الثنائي مثل قَدْ و هل و لُوْ اسماً أدخلت عليه التشديد، فقلت : هذه لُوْ مكتوبة و هذه قد حسنة الكتابة .

Uhâdî olup, aslı daha fazla harf taşıyan kelimelerden biri de م dir. Bu kelime (م الله) tarzında kullanılır. Aslı ise (أيمن) dur ve isimdir. الله lafzına daima izâfe edilir. Lugat olarak أيمن، أيمن، أيمن، أم، أيمن، أم، أيمن، أيمن şekilleri vardır. Zamanla harfe benzeyen bu isim, önceleri gayru mutemekin idi. Harfe benzerlik sebebiyle, isim harici bir yapıya sahip olmuştur.³¹

الجوهري: و أيمن اسم وضع للقسم، هكذا بضم الميم والنون و ألفه ألف وصل عند أكثر النحويين ، و لم يجئ في الأسماء ألف وصل مفتوحة غيرها.

و ربّما حذفوا منه النون قالوا : أيمن الله و أيمن الله أيضاً ، بكسر الهمزة ، و ربّما حذفوا منه الياء، قالوا : أم الله، و ربّما أبقوا الميم وحدها مضمومة ، قالوا: م الله ثم يكسرونها لأنها صارت حرفاً واحداً فيشبهونها بالياء فيقولون م الله ، و ربّما قالوا من الله ، بضم الميم و النون ، و من الله بفتحها ، و من الله بكسرها.

منه الياء، قالوا : أم الله، و ربّما أبقوا الميم وحدها مضمومة ، قالوا: م الله ثم يكسرونها لأنها صارت حرفاً واحداً فيشبهونها بالياء فيقولون م الله ، و ربّما قالوا من الله ، بضم الميم و النون ، و من الله بفتحها ، و من الله بكسرها.

قال ابن الأثير : أهل الكوفة يقولون أيمن جمع يمين القسم ، و الألف فيها ألف

وصل تفتح و تكسر .

قال ابن سيده: وقالوا أيمن الله و أيمن الله و أيمن الله و أيمن الله و م الله، فحذفوا، و م الله أجرى مجرى م الله .

قال سيبويه : و قالوا ليم الله ، و استدل بذلك على أن ألفها ألف وصل .

قال ابن جنى : أما أيمن في القسم ففتحت الهمزة منها ، و هي اسم من قبل أن هذا اسم غير متمكن ، و لم يستعمل إلا في القسم وحده ، فلما ضارح الحرف بقلة تمكنه فتح

نفسها يشمل هذا النوع من الألفاظ على الحروف و ما يشبهها و أحرف الزيادة الداخلة على الأفعال و الأسماء في الاشتقاق ... (ص، ٦٧)

²⁹ Bk. Hicâzî, ‘İlmu’l-lugati’l-‘arabiyye, s. 207; el-Felsefetu’l-lugaviyye, s. 102, Corcî Zeydân’ın bu kitabını neşre hazırlayan Murâd Kâmil’in notu.

³⁰ K. el-‘Ayn, s. 50.

³¹ LA, XIII, 462-463.

تشبيهاً بالهمزة اللاحقة بحرف التعريف، و ليس هذه فيه إلا دون بناء الاسم لمضارعتة الحرف ، و أيضاً فقد حكى يونس أيم الله ، بالكسر ، و قد جاء فيه الكسر أيضاً كما تسمى ، و يؤكد عندك أيضاً حال هذه الاسم في مضارعتة الحرف أنهم تلاعبوا به و أضعفوه ، فقالوا مرة : م الله ، و مرة : م الله ، و مرة : م الله ، فلما حذفوا هذا الحرف المقروط و أصاروه من كونه على حرف إلى لفظ الحروف ، قوى شبه الحرف على ففتحوا همزته تشبيهاً بهمزة لام التعريف، و مما يميزه القياس ، غير أنه لم يرد به الاستعمال ، ذكر خبر ليمن من قولهم ليمن الله لأنطلقن ، فهذا مبتدأ محذوف الخبر ، و أصله لو خرج خبره ليمن الله ما أقسم به لأنطلقن ، فحذف الخبر و صار طول الكلام بجواب القسم عوضاً من الخبر . العرب تقول أيم الله و هيئم الله ، الأصل أيمن الله ، و قلبت الهمزة هاء فقليل هيئم الله ، و ربما اكتفوا بالميم و حذفوا سائر الحروف فقالوا م الله ليفعلن كذا ، و هي لغات كلها ، و الأصل يمين الله و أيمن الله .

Fiillerde muttarid illetin gelmesi, fiili tek harfe dönüştürür.³² Mesela:

ع كلاماً ، و عة و شه ، و قة من الوقاء

Bu fiillere eklenen hâ' sesi, fiilin aslındaki sâmit harfi korumak içindir.

Sibeveyhi'ye göre, "Kelimenin bulun : "duğu en az (harf) sayısı tek harftir"

و أقل ما تكون عليه الكلمة حرف واحد

Sunâ'iyetu'l-elfâz ve Sulâsiyye'yeGeçiş

Sâmî dillerinde esasa ait kelimelerin bir kısmı.sunâ'idirDiğer bir kısmı ise yakın zamandasulâsi'ye tahavvul etmiştir Sulâsiyap ılırken hançereye ait seslerin bazıları vemeddharfleri ilave edilmiştir. Aynı şekilde güçlüsâmitharflerin üçünden müteşekkil yapıya benzeyen kökler de bulunmaktadır. Ayrıca, son iki harfimütemâsilkökler olduğu gibi, iki sâmit'in tekrarıyla oluşmuş .rubâ'î kökler de vardır

'Abdussabûr Şâhin'e göre, yaygın olmasa bile, en azından sunâ'î köklerin çok olduğu bir dönem vardır.³⁴

Alimlerin bir kısmı bir harfin beyân değeri olduğunu ifade ederken, terkîbde de benzer şeklin varlığını kabul etmişlerdir. Onlar, iki harfli tek heceden oluşan lafızları Arapça lafızların esası kabul etmektedirler. Lafızların iki harften terkiib edilmesine "sunâ'iyetu'l-elfâz" denilmektedir. Bunu, özellikle lafzın ilk ortaya çıkışında (en-neş'etu'l-'ûlâ) düşünmüşlerdir.

İbn Cinnî'nin el-Hasâ'is'de zikrettiği istikâka dair mülahazalar, Kudemâ ve Muhdesûn ve Muteahhirûn tarafından takip edilmiştir. Corcî Zeydân, el-Eb Anistâs Mârî el-Kermelî ve 'Abdullâh el-'Alaylî, Arapça lafızların aslı, neş'et ve tekevününün tarihi hakkında birbirine yakın nazariyeler ortaya koymuşlardır.³⁵

³² el-Kitâb, IV, 219.

³³ Age, IV, 216.

³⁴ Fi't-tatavvuri'l-lugavî, s. 32.

³⁵ el-Mubârek, Fıkhul-luga, s. 87.

Subhî es-Sâlih'e göre, "Harfin besâta ve ifrâd hallerinde ifade ettikleri (ihâ) mânâları, terkîb ve imtizâc hallerinde de bulundurulur".

Ona göre; tek harf mânâ taşıdığı gibi, harflerin birleşerek meydana getirdikleri şekillerde de, bu şeklin oluşmasında rol oynayan harflerin tek hallerindeki mânâ, birleşik şekillerde bulunur, terkîb edilir.³⁶

Eski ve yeni dil alimleri Arapça lafızların kadîm târihî menşe'lerinin sunâ'î asıllara (usûl sunâ'iyye) döndürüleceği, üçüncü harfin ise Târihî Tatavvur Merhalelerinde eklendiği, bu üçüncü harfin 'âmm ma'nâ'yı çeşitlendirici olduğu kanaatindedirler. Üçüncü harf, kelimeye özel bir mânâ eklenmesini sağlayan bir özelleştirici (muhasıs)dir.³⁷

Sunâ'iyye'yi savunan alimlerin çoğu, bu sunâ'î asılların, bu asıllara delâlet eden fiil veya olayla (kıyaslanıp) karşılaştırılan tabiat seslerinin anlatımından (yani taklidinden) neş'et ettiği kanaatindedirler.³⁸

... إن هذه الأصول الثنائية نشأت عن حكاية الأصوات الطبيعية المقارنة للفعل أو الحدث الذي تدل على تلك الأصول .

Üçüncü harfin tamamlayıcı olması

es-Sâmerrâ'î'ye göre, (kökteki) üçüncü harf ancak bir tamamlayıcıdır. Bu (üçüncü harf) ya başa, ya sona, ya da kelimenin ortasına eklenen bir ek olur.³⁹

وما الحرف الثالث إلا تكملة فهو إما صدر (préfixe) و إما كسع (suffixe) و إما مقسم إقحاما وسط الكلمة (infixe).

Sunâ'î aslı Sulâsî'ye çevirecek harfin nereye geleceği konusu

Üçüncü harf genellikle sona gelir. Başa ve ortaya da gelebilir.

el-Eb Anistâs Mârî el-Kermelî'ye göre, sona gelen harf sunâ'î kökteki ikinci harfi yerinde tutmak (tahkîku lafzil-harfi's-sânî) içindir.⁴⁰

el-Kermelî'nin verdiği misaller:

Sona ziyâdeye örnekler:⁴¹

فُل : فُلج ، فُلح ، فُلع ، فُلِق ، فُل . و تتضمن معنى الشق ؛ و لو أبدلنا اللام راء ، و كلامنا من مخرج واحد لوجدنا المجموعة التالية ، و هي كذلك تدل على الفصل و التفريق : فسرث ،

³⁶ Bk. es-Sâlih, Dirâsât fi fihî'l-luga, s. 147-148.

³⁷ el-Mubârek, Fikhu'l-luga, s. 92-93.

³⁸ Age, s. 93.

³⁹ Fikhu'l-lugati'l-mukârin, s. 190.

⁴⁰ el-Mubârek, Fikhu'l-luga, s. 95-96, el-Mubârek'in burada zikrettiği konu, el-Kermelî'nin Nuşû'u'l-lugati'l-'arabiyye adlı eserinden alınmıştır. Ayrıca bk. 'Abdussabûr Şâhîn, Fi't-tatavvuri'l-lugavî, s. 114.

⁴¹ Bk. el-Mubârek, Fikhu'l-luga, s. 89; 'Abdussabûr Şâhîn, Fi't-tatavvuri'l-lugavî, s. 114.

فَرَج ، فَرْد ، فَرَّ ، فَرَز ، فَرَش ، فَرَص ، فَرَض ، فَرَط ، فَرَع ، فَرَح ، فَرَق ، فَرَك ، فَرَم ، فَرَه ، فَرَى .

غَا : غَاب ، غَار ، غَاص ، غَام ، و تتضمن كذلك معنى الاختفاء .

نَبَأ ، نَبِت ، نَبْث ، نَبِج ، نَبِخ ، نَبِذ ، نَبِر ، نَبِز ، نَبِس ، نَبِش ، نَبِص ، نَبِض ، مَبِط ، نَبِع ، مَبِغ ، نَبِيق ، نَبِك ، نَبِه ، نَبَا .

Başa ziyâde edilenler:

شَرَم ، جَرَم ، حَرَم ، حَرَم ، شَرَم ، صَرَم ، عَرَم ، عَرَم .

Ortaya ziyâde edilenler:

رَتَم ، رَثَم ، رَجَم ، رَدَم ، رَسَم ، رَشَم ، رَضَم ، رَطَم ، رَغَم ، رَقَم ، رَكَم .

Bunların tamamının aslı (ر م) dir.⁴²

Sulâsî lafızların, Sunâ'iyeden elde edilmesinde Corcî Zeydân'ın görüşü (Ta'îlu's-sulâsî):

Corcî Zeydân'a göre, Arap dili asıl itibariyle sayıları mahdut tek heceli lafızlardan oluşmuştur.⁴³

القضية الثالثة ان الألفاظ المانعة الدالة على معنى فى نفسها يردّ معظمها بالإسنقراء إلى أصول ثنائية (أحادية المقطع) تحاكى أصواتا طبيعية .

Bunların çoğu haricî seslerin taklididir. Bir kısmı ise, içgüdü tepkisi olarak ifade edilen tabîî seslerdir.⁴⁴

Zeydân, sunâ'îden sulâsî'ye geçişe, mânâda tenevvu'un sebep olduğunu açıklar. Kanatimce; Zeydân'a göre, lafzın sunâ'î oluşu insanların ihtiyacını karşılayamaz olunca, yeni mânâlara delalet için sunâ'înin aslî anlamını çeşitlendirmek gerekti. Bu da bir kaç yolla yapıldı: "Naht, ziyâde ve terkîb". Böylece sulâsîye ulaşıldı.

A- Sulâsî kökün naht yoluyla elde edilmesi:⁴⁵

كيف حصلت هذه التتوعات ؟

كلّ من هذه التتوعات اما أن تكون حاصلًا من تركيب أصلين لكلّ منها معنى فى نفسه أو لا ، فإذا كان الأول كان حصوله على طرق منها النحت أى ادغام كلمتين فأكثر إلى كلمة واحدة كما مرّ و هذا رأى بعض اللغويين فى الرباعى ، ولا نرى مانعا من إطلاقه على الثلاثى أيضا ، لأن بعض الأقل الثلاثية تقبل الحل إلى أصلين لكلّ منها معنى فى نفسه ، نحو قطف و يفيد القطف و الجمع والأصل فيه على ما أرى (ق ط ل ف) الأولى قطع والثانية جمع و بالاستعمال أهملت اللام و نقلت حركتها إلى ما قبلها فصارت قطف .

⁴² el-Mubârek, Fıku'l-luga, s. 96.

⁴³ el-Felsefetu'l-lugaviyye, s. 98.

⁴⁴ Bk. 'Abdussabûr Şâhîn, Fi't-tatavvuri'l-lugavî, s. 71 vd.

⁴⁵ el-Felsefetu'l-lugaviyye, s. 102-103.

Mesela (قطف) kopardı” kelimesi, “keşmek (القطع)” ve “toplamak (الجمع)” lafızlarının manasındadır. Aslı (قط+لف) dir. İstimâl sebebiyle lâm terkedilmiş ve harekesi önceki harfe nakledilmiştir. Böylece (قطف) olmuştur.

Subhî es-Sâlih de aynı fikirdedir.⁴⁶

من تلك النظرات التي يحسبها المحدثون جديدة ، ما لاحظته بعضهم في أخذ الثلاثيات من الثنائيات من آثار النحت . فكثير من الصيغ الثلاثية منحوت من أصلين ثنائيين .

Ramadân ‘Abduttevvâb, naht yoluyla kelime elde etmenin sulâsî ve haricindekilerde bulunduğunu söyler:⁴⁷

... ان العربية تعرف النحت ، في كلماتها الثلاثية و غيرها .

B- Sunâ’ilere harf ilave etmek:

Bazı kökler ise, bir fiile bir harf ilave edilmekle meydana getirilmiştir.⁴⁸

أولاً : استقرار ألفاظ اللغة العربية و مقابلتها و يفيد غالباً في الأصول الفعلية . يرى الباحث في دلالة ألفاظ العربية المدعوة مجردة أن للمعنى الواحد ألفاظاً عديدة تتقارب لفظاً ، و يمكن تقسيم ألفاظ المعنى الواحد إلى مجموعات ، تشترك ألفاظ كل مجموع منها بحرفين هما الأصل المتضمن المعنى الأصلي . و الزيادة ربما نوعته تنوعاً طفيفاً مثاله : قَط و قُطِب و قُطِف و قُطِع و قُطِم و قُطِل جميعها تتضمن معنى القطع إلا أن كل واحد منها استعملت لتتوسع من تنوعاته ، و الثاني و الثالث يتضمنان مع القطع معنى الجمع ، و الخامس العَض و السادس الشد و الأصل المشترك بينها قَط ، و هو بنفسه حكاية صوت القطع كما لا يخفى . و يجانس قَط قَص و منها قَصَم و قَصَل و قَصَب و قَصِر و قَصَف و جميعها تفيد القطع .

Bu ilave harfler genellikle sona gelir. Bazan da ortaya ve başa gelir.⁴⁹

... ان الحرف المزيد واقع في آخر الكلمة ، و هذا هو الأغلب إلا أنه قد يكون في الوسط أي بين الحرفين الأصليين كشلق من شق ، و و فرق من فق ، و قرط من قَط ، و قسرس من قَص ، و قرض من قَض ، و شرق من شق أيضاً ، و لحس و لسع و لهس من لَس . و يجانس فق بق و منها برق و بقر . و بهط من بط بمعنى ضرب ، و قد يكون في أول الكلمة نحو رفت من فنت ، و لهب من هب ، و رفض من فض ، و لمس من مس ، و قَطِح و بطح من طح ، و نذل من نذل ، و غلف من لف ، و قس على ما لا يسعف المقام في استيفائه .

Genellikle bu ilave harfler (ل، م، ن، ر) dir. Vâdi‘, bu harflerde mubâlaga veya fiili çeşitlendirme tevehhüm etmiştir.⁵⁰

و إذا لم يكن لكل من اللفظين معنى في نفسه فلا يخلو أن يكون أحدهما أو لا ، فإذا كان الأول كان أحد اللفظين فعلاً ، و الآخر حرفاً زيداً اعتباطاً . و هو في الغالب أحد هذه ل م ن ر ، و ربما توهم الواضع في هذه الزيادة شيئاً من المبالغة أو تنوع الفعل بما يطابق

⁴⁶ Dirâsât fi fikhi’l-luga, s. 165; Ayrıca bk. el-Mubârek, Fikhu’l-luga, s. 98.

⁴⁷ Fusûl, s. 307.

⁴⁸ el-Felsefetu’l-lugaviyye, s. 99-100.

⁴⁹ Age, s. 101; Zeydân’dan kısmen naklen: es-Sâlih, Dirâsât fi fikhi’l-luga, s. 158-159.

⁵⁰ el-Felsefetu’l-lugaviyye, s. 105; Ayrıca bk. el-Mubârek, Fikhu’l-luga, s. 99.

فصده نحو فض و رفض ، و هب و لهب ، و شق و شلق ، و كن و سكن و ربما كانت هذه
مزيدة سابقتها على نحو ما تقدم في صيغته سفل و فس عليه ...

Mahmūd Fehmī Hicāzī de, Corcī Zeydān'ın bu görüşüne mubālaga
ve tenevvu'den bahsetmeden iştirāk eder.⁵¹

هناك مجموعة من الأفعال التي نعرفها في شكل ثلاثي ، و يمكن ردها بالمقارنة إلى
أصل ثنائي . و تنتظم هذه الأفعال في مجموعتين :

أ - أفعال تبدأ بالسين مثل : سكب بالمقارنة مع كب ، فواضع هنا تقارب المعنيين ، و
تقارب الصيغة مما يشير إلى كون الأصل الكاف و الباء و أن الصيغة قد وسعت في اتجاه
الثلاثي بإضافة السين في أولها أو بتشديد الحرف الثاني (قارن خف ، سخب) .

ب - أفعال تبدأ بالنون مثل : نقص بالمقارنة مع قص ، فمعنى الكلمتين متقاربة ، و
الصيغتان ترجعان إلى أصل ثنائي وسع بإضافة النون قبل الأصل الثنائي أو بتشديد الحرف
الثاني من الأصل . (قارن جس و نجس و كذلك ذل و نذل) .

و يمكن جميع مزيد من الأمثلة بتتبع الظاهرتين في المعجم العربي .

C- Edatlarla (ve harflerle) terki edilen kökler:

Bunların bir kısmı birleştikleri lafızla, istimâl çokluğu sebebiyle bazı
seslerini kaybetmişlerdir.⁵²

ما + ل : مال

و إذا لم يكن لحددهما معنى في نفسه أى أن لا يكون اسما و لا فعلا فلا يخلو أن
يكون حرفا ، و ربما كان اسما أو فعلا في الأصل ، و لم يعد مميزا الآن . و لدينا من النوع
بعض الكلمات العربية نقدمها مثلا: من ينظر في لفظه مال بمعنى مقتنيات لا يخطر له إلا أنها
أصل مستقل، و لكنها في الواقع مركبة من ما الموصولة و لام الإضافة فكانوا يريدون بقولهم
ما لك الذى لك أى مالك و مقتنياتك .. و قد صرفوا هذه اللفظة و شقوا منها مشتقات عدة
فقالوا : ماله يموله مولا أعطاه المال . و مال صار ذا مال و هكذا موله و صيره ذا مال ، و
أماله أعطاه المال ، و تموله الرجل كثر ماله .

لا + أيس : ليس

و هكذا يقال في فعل الناقص ليس الذى هو بحسب الظاهر أصل مستقل فإنه مركب
من لا حرف نفى و أيس الدالة على الكون المطلق فأدغمنا معا و كوننا كلمة واحدة كما رأيت .

el-Eb Mermercî ed-Dûmnîkî ise, sulâsî kelimelerin aslının
sunâ'iyetu'l-elfâz olduğu kanaatindedir.

Ona göre iki harfe ya baştan (tetvîcen), veya ortadan (ikhâmen), ya
da sondan (tezyîlen) ekleme yapmak sûretiyle sulâsîler elde edilmiştir.

Mermercî ed-Dûmnîkî'ye göre bir kelimenin birbirinden farklı
anlamları varsa, bu anlamlar bu kelimenin kökünün farklı eklemelerden elde

⁵¹ 'İlmu'l-lugati'-arabiyye, s. 208.

⁵² el-Felsefetu'l-lugaviyye, s. 105-106, 107; Bk. el-Mubârek, Fıku'l-luga, s. 99.

edilmiş olduğunu gösterir. Diğer bir tabirle bunların sunâ'î kökleri farklıdır. Mesela: نهر kelimesinin; هر ، نه ، نر ، sunâ'î kökleri vardır.⁵³

Sunâ'î ile sulâsî arasındaki anlam beraberliği, sulâsî ile rubâ'î ve mezîdât arasında da mevcuttur. Bu artma esnasında, husûsî mânâ farklılıkları ilave edilmiş olur.

Mermercî ed-Dümnîkî'nin bu kanaatine Subhî es-Sâlih de katılır:⁵⁴

و كل حرف زيد على الأصل الثنائي يجرى على قانون التطور اللغوي تتويجا ، أو إقحاما ، أو تذييلا ، مع بقاء اللحمة المعنوية بين الثنائي و الثلاثي ، كما هي مستمرة بين الثلاثي و الرباعي ، و ما فوقه من المزيدات (من كلمة الأب مرمجي في الثنائية ، ص ٩) . فكان من أسرار العريية تبعاً لهذا ، اننا كلمنا ريدنا موادها المزيد إلى الصورة الثنائية التاريخية وجدنا الحرف الذي تلت أصلها ما يبرح ذا قيمة تعبيرية ذاتية توجه المعنى الأصلي العام توجيهها خاصا ، و تزیده تنوعا و تقييدا .

Sunâ'î'ye eklenen harfin mânâyâ nasıl tesir etiği konusu

Subhî es-Sâlih, sunâ'îdeki asıl mânânın bu ilave edilen harflerle "kuvvet veya za'fiyet, kesret veya killet, kurbiyet veya bu'diyet" kazanarak farklılaştığını ifade eder. Yani bu harflerle, kemmiyet ve sınırı ortaya konmuş olur.⁵⁵

بيد أن معنى الأصل يتفاوت قوة و ضعفا ، و كثرة و قلة ، و قريبا و بعدا ، بين هذه المواد المذكورة ، كان الحرف المزيد الذي تلت أصلها الثنائي قد عين كیفها ، و وصف كمها ، و رسم حدها .

Günümüzdeki sunâ'î kelimelere örnekler

İki harfli isimler:⁵⁶

ذا ، ذه ، أنا ، كم ، من ، ما ، أن (بمنزلة الذی) ، قط ، مع ، عن ، عل ، إذ .

Canlıların uzuv ve unsurlarıyla, akrabalığa delâlet eden bazı kelimeler:

أب ، أم ، أخ ، حم ، ابن ، دم ، يد ، رئة ، لثة .

Zaman, sayı ve topluluk vs. gösteren bazı lafızlar:⁵⁷

سنة ، مائة ، فئة ، عزة ، عضة .

Esmâ'u'l-ef'âlden bazıları:⁵⁸

صَهْصَه sus! Bundan fiil yapılır: صَهْصَه

⁵³ Geniş bilgi için bk. 'Abdussabûr Şâhîn, Fi't-tatavvuri'l-lugavî, s. 110-111.

⁵⁴ Dirâsât fi fikhî'l-luga, s. 155-156.

⁵⁵ Age, s. 157.

⁵⁶ el-Kitâb, IV, 228.

⁵⁷ Bk. el-Hasâ'is, II, 157.

⁵⁸ Bk. 'Alî, Kadâyâ nahviyye ve sarfiyye, s. 20 vd.; es-Sâlih, Dirâsât fi fikhî'l-luga, s. 155.

مهمة bırak! Bundan fiil: مهمة

أف of! Bundan fiil: أف

ها al!

Ta'acub mânâsında: وا ، وى ; tekrarlı şekliyle: يخ يخ

Aslen sunâ'î kelimeleri sulâsiye benzetme olayı

Bu olay, arapçadaki umûmî duruma uydurmak ve denge sağlamak içindir.

Bu gelişme bir kaç yönde cereyân etmektedir:

a) Î'râb hareketlerini, harfler vasıtasıyla uzatmak. Bu durumda bile, damîru'l-mutekellim eklense de sunâ'îliklerini muhafaza ederler:

أبوك ، أبائك ، أبيك / أبي

b) Sulâsî ile tevâzun sağlayabilmek için, ikinci sâmit harf şeddelenir:

أب ، أخ ، أم ، حم

ب kelimesi, dâlin teşdîdi ile, bazı lehçelerde ise başa hemze getirilmek sûretiyle sulâsî yapılmak istenmiştir.

دم kelimesi de, mîmin teşdîdiyle sulâsiye ulaştırılmak istenmiştir.

c) Ziyâde harf koyarak:

شفة، لثة، رثة، لثة، شفة

اسم kelimesinde vasıl elifi bilâhare lafza dahil edilmiştir. Kök, اسم dir. Bu sunâ'î kök, Sâmi dillerinde de vardır.⁵⁹

Sulâsiyyetu'l-elfâz

Lafızların sulâsî oluşlarından maksad, mevcut fiil ve isimlerin aslî köklerinin üç harften ibaret kabul edilmesidir. Aslı üç harfli isim ve fiiller mutemekkindir. Bunlardan iştikâk ve tasrîf yapılabilir. Bilhassa, tasrîf ilmiyle meşgul olanlar, üç harfli isim ve fiiller üzerinde çalışırlar. Anlatım ve kullanımda bunu nazara verirler.

Klasik arapçada, bir harfli ve iki harfli lafızlar kullanım itibariyle genellikle harf ve edatlara mahsustur. Bazı isim ve fiillerin⁶⁰ de bu iki guruba girdiği görülür. Bu tarz lafızların gayru mutemekkin olduğu söylenir.

⁵⁹ Bk. Hicâzî, 'İlmu'l-lugati'l-'arabiyye, s. 205-208; Ayrıca bk. el-Mubberred, el-Muktadab, I, 41-52, 227-244: Bâb mâ câ'e mine'l-kelim 'alâ harfeyn, Bâbu'l-esmâ' elletî vaka'at 'alâ harfeyn.

⁶⁰ Bazı tekellüflerle sunâ'î fiil sayısı dört yüz civarındadır. Bk. Nâsır Huseyn 'Alî, es-Siyagu's-sulâsiyye, s. 264. Mütellif, "sunâ'iyye"ye karşı olmasına rağmen bu rakamı

Sulâsî kelimenin vastında ve sonunda ا، و، ی harflerinin bulunması, sunâ'î asıllı olmasını engellemez.⁶¹

Sîbeveyhi'ye göre, kelâm (isim ve fiiller) üç, dört, beş harfli olur. Daha fazlası veya azı olmaz. Beş harfliler, üç harflilerden daha azdır.

Üç harflilerin ziyâde (harfler) ile ulaşabilecekleri (şey) yedi harftir. Bu, (bu konuda) ulaşılacak ve gayret gösterilecek son sınırdır. Mesela: اشهيياب . (Üçlüler) üç ile yedi (harf) arasında cereyân eder.

Sîbeveyhi'ye göre, dört harfliler, yediye; beş harfliler, altıya ziyâde edilebilirler.⁶²

Kûfiyyûn'a göre, asıl harfler üçü aşmaz; bu üç harften fazla olanlar, asıl harf değildir.⁶³

فيرى الكوفيون أن الحرف الأصلية لا تزيد على ثلاثة و ما زاد منها فليس بأصلى فيها .

Rubâ'î yapılan lafızların durumu

Rubâ'î lafızların mahiyeti hakkında en mühim tesbitler İbn Fâris'e aittir.

Ona göre, “üç harflilere yapılan ilavelerin ekserisi menhûttur.”⁶⁴

و هذا مذهبنا في أن الأشياء الزائدة على ثلاثة أحرف فأكثرها منحوت . مثل قول العرب للرجل الشديد ضبط من ضبط و ضبر .

İbn Fâris'in “menhût” tabirini kullanması oldukça ehemmiyetlidir. Bir kelime naht edilebiliyorsa; bu kelimenin nahttan sonra kalan kısmı bir, iki vs. harfleri bunun temsilcisi demektir ve aynı anlamı veriyor hükmü çıkar.

İbn Fâris'e göre, ziyâde harflerin sulâsîye gelmesiyle de rubâ'îler oluşur. Bu ziyâdeler, sulâsînin başına veya herhangi bir yerine gelebilir. Ziyâde harfler, mubâlaga ifade eder.⁶⁵

و من هذا الباب ما يجيء على الرباعي و هو من الثلاثي على ما ذكرناه، لكنهم يريدون فيه حرفاً لمعنى يريدون من المبالغة كما يفعلون في زرقم و خلين . و لكن هذه الزيادة تقع أولاً و غير أول .

“Rubâ'î ve Humâsîler kıyâsîdir. Bunu, nüfûz eden nazar ortaya çıkarabilir”⁶⁶ demesine rağmen “Kıyâs metodlarında bir yeri olmayan

zikreder.

⁶¹ Bk. es-Sâlih, Dirâsât fi fikhi'l-luga, s. 161-162.

⁶² el-Kitâb, IV, 230.

⁶³ el-Mubârek, Fıkhü'l-luga, s. 147, Hem'u'l-hevâmi', II, 213'den naklen.

⁶⁴ es-Sâhibî, s. 461.

⁶⁵ Mekâyisu'l-luga, I, 332.

⁶⁶ Age, I, 328:

vad'dan gelenler"⁶⁷ olduğunu da ifade eder. Bu tanâkuz gibi görünen şey, bir başka yerde "Vad'dan gelenler, bizi vad'ı gizli kalan bir kıyâsı kendisinde bulundurması câiz olabilir"⁶⁸ diyerek başka bir noktaya konuyu getirir.

Bu ifadelerin çözümü şu olabilir:

1- Arap dili bu konuda kıyâsîdir.

2- Kıyâsa tatbiki mümkün olmayanlar da vardır. Buna vad' yoluyla gelmiştir denilebilir.

3- Eğer dikkatli bir çalışma yapılırsa, vad'dan gelenlerin kıyâsî oluşları anlaşılabilir.

Buraya bir hususu da ilave etmek gerekir:

Kanaatimce, kıyâs metodunda zorlanılan vad'dan gelebileceği ifade edilen lafızlar, Arap dilinin kendi aslı kökleri değildir. Bunlar, dahîldirler.

A- Menhûtlar:

1- İki kelimededen menhûtlar: Bunlar en çok olanlardır. Örnek:⁶⁹

بحتر : بتر + حتر .

2- Üç kelimededen menhût olanlar. Örnek:⁷⁰

القلع : قفع + قلع + قلب .

3- İki kelimededen menhût olup, ziyâde harf taşıyanlar. Örnek:⁷¹

الجنزرة : الحزق + الحقر + النون .

4- Hen nahti hem ziyâdesi tercih edilebilecek lafızlar. Örnek:⁷²

جندل : جدل + النون .

جندل : جدل + جند .

B- Muzâd (ziyâde harfliler):

Tek harf ziyadeliler: Bunlar ekseriyettedir.

a) İlk harfi ziyâde olanlar. Örnek:⁷³

اعلم أن الرباعي والخماسي مذهباً في القياس . يستنبطه النظر الدقيق .

⁶⁷ Age, I, 329:

و الضرب الآخر الموضوع وضعا لا مجال له في طرق القياس .

⁶⁸ Age, I, 146:

أما الذي هو عندنا موضوع وضعا فقد يجوز أن يكون له قياس خفي علينا موضعه . و الله أعلم بذلك .

⁶⁹ Bk. Age, I, 329.

⁷⁰ Bk. Age, V, 117.

⁷¹ Bk. Age, II, 154.

⁷² Bk. Age, I, 512.

البُحْظَلَّة : الباء + حَظَل .

b) İkinci harfi ziyâde olanlar. Örnek:⁷⁴

البرغثة : الراء + بَغَث .

c) Üçüncü harfi ziyâde olanlar. Örnek:⁷⁵

الثعلب : ثعب + اللام .

d) Son harfi ziyâde olanlar. Örnek:⁷⁶

البرزخ : برز + الخاء .

Corcî Zeydân'a göre rubâ'îler, sulâsilere yapılan ziyâde ile meydana gelmiştir.

Ziyâdeler şu gurublarda toplanır:

a- Kelimenin evveline "sîn" ve "şîn" getirilir. Bu kıyâsîdir. Vezin سفعل veya سشفعل olur.

و هذه الزيادة اما قياسية فتكون سينا أو شينا في أول الكلمة ، و المزيدان تكسون على وزن سفعل أو سشفعل .

Misaller:

سلقبه أى صرعه من قلبه .

سلففه بمعنى ابتلعه من لقفه .

شبرق ملموح فيه معنى برق .

و من الرباعى المبتدأ بسين أو بشين أسماء كثيرة جميعها تتضمن معنى الطول و السعة .

b- Bazan aslî harflerden biri veya daha çoğunun mudâ'afa (ilave ve tekrar) edilmesiyle olur.⁷⁷

و قد تحصل هذه الزيادة بمضاعفة حرف أو أكثر من الأحرف الأصلية ، كجلبب و بلبب و قفقف و قفقف .

c- Kelimenin baş, orta ve sonuna bir harf dışardan (dahîlen) gelir. Genellikle bunlar ل ، م ، ن ، ر harfleridir. Misaller:⁷⁸

نيدر بمعنى بدر .

لهدم كهدم بمعنى القطع .

⁷³ Bk. Age, I, 332.

⁷⁴ Bk. Age, I, 332.

⁷⁵ Bk. Age, I, 403.

⁷⁶ Bk. Age, I, 333.

⁷⁷ el-Felsefetu'l-lugaviyye, s. 98.

⁷⁸ Age, s. 98-99.

- لحذر من خطر .
- سلطح من سطح أى اتسع .
- سلحف من زحف و سحف .
- خرمش من خمش .
- شنيك من شبيك .
- شمرق من شرق .
- و يقال فقع أصابعه و فرقعها .
- بحثر بمعنى بعث .
- بعثر بمعنى بعث .
- قطعن و قطعن من قطع .

Ibrâhîm Enîs'e göre, rubâ'î ve humâsîlerin sonuna eklenen zâ'id "mîm"ler Kadîm Güney Arapça (Himyerice)daki tenvîn alâmetidir. Bunun tenvîn alâmeti olduğu unutulmuş ve "mîm"lerin asıl olduğu tevehhüm edilmiştir.⁷⁹

... أن الميم هنا هي علامة التنوين في اللغة الحميرية القديمة، و أن هذا الأصل قد تنوسى فى هذه الكلمات و أمثالها و استعملتها لهجات الشمال على توهم الأصالة فى الميم .

Misaller:⁸⁰

زرق + م : زرقم
بلع + م : بلعوم

Temâm Hasan, Arapça kelimelere ait kökün sulâsî oluşundan hareket ederek, rubâ'îlerin meydana getirilmesinin yolları (vesâ'ilu halki'r-rubâ'î)ni şöyle izah eder.⁸¹

1- زلزل، كفف، هد، جر- mudâ'af sulâsî fiilleri rubâ'î yapılırsa، زلزل، كفف، هد، جر olur. Burada zâ'id sadece "fâ'u'l-fi'l" dir.
رصرص : الرصاص، ععب : العب.

2- Ziyâde harfleri (Hurûfu'z-zevâ'id)in haricindeki harfler de sulâsîlere ziyâde edilebilir. Örnekler:

لحرج من لرج ،
شقلب و سقلب من قلب ،
بعثر من بثر .

⁷⁹ Min esrâri'l-luga, s. 90.

⁸⁰ Bk. el-Mubârek, Fıkhü'l-luga, s. 148.

⁸¹ Menâhîcu'l-bahs fi'l-luga, s. 183 vd.

es-Sâmerrâ'î'ye göre rubâ'îlerin oluşumu.⁸²

1- Sulâsî harfe ilave (zeyl) veya sön ek olarak م eklemek: حرجم

2- Tenvînden istifade etmek: تضامن و ضامن gibi. Aslı تَضَام dur.

3- Mudâ'af'ın idgâmını çözerek ilk harfini başka bir harf olan ن getirerek yerine ikâme etmektir. Bu Arap dilinde çok meşhurdur. Mesela:

جدل من جدل .

قطر من قطر .

Bazan da ه ikâme edilir. جمهر den جمهر gibi. Bunun aslı ise جم dir.

4- Ön ek olarak م den istifade etmek. Mesela: مسخر ، مشدق

Ramadân 'Abduttevvâb'a göre⁸³ rubâ'î yapmanın bir yolu da "el-muhâfetu's-savtiyye" yani mütemâsil (aynı) iki harften birini م، ن، ر harflerinden birine çevirmektir.

تقرصع aslından نقرصع

برجم den بجم

تبلخص den تبخص

بلطح den بطح

Mudâ'af harflerden birinin yerine ikâme ('ivad) olarak kelimenin ilk harfini getirmek. Bu tarz, bazan cereyan eder. Mesela: كفف den كفف

Humâsîler

Bunlar, sulâsîlere iki harf ziyâde edilenlerdir. Ziyâde harflerin bulunduğu yere göre iki guruba ayrılırlar.

a) Birinci gurup:

Birinci ve ikinci harfi ziyâde olanlar.

Örnek:⁸⁴

عنجرد : العين و النون + جرد

İkinci ve üçüncü harfi ziyâde olanlar.

Örnek:⁸⁵

استنطح : سطح + اللام و النون (تعظيما و مبالغة)

Üçüncü ve dördüncü harfi ziyâde olanlar.

Örnek:⁸⁶

⁸² Fıkhul-lugati'l-mukârin, s. 73-74.

⁸³ Fusûl, s. 305-306.

⁸⁴ Bk. İbn Fâris, Mekâyîsu'l-luga, IV, 373.

⁸⁵ Bk. Age, III, 159.

المخربق : الخرق + النون و الباء

Son iki harfi ziyâde olan

:Örnek⁸⁶

الحشام : حش + الراء و الميم

:b) İkinci gurup

Üçüncü ve beşinci harfi ziyâde olanlar

Örnek:⁸⁸

عردس : عرد + النون و السين

Sudâsîler

Sudâsîler, üç harf ziyâdesiyle meydana gelmiş olup, dildeki miktarları azdır. Dikkat çeken nokta, ziyâde harflerden birisi illetli harftir. Örnek:⁸⁹

عظيميس : و الأصل في هذا عيطموس واللام بدل من الباء و الباء بدل من الواو . عيطموس : عيط + الميم و الواو و السين .

Arapçanın Diğer Dillerle Kök Ortaklıkları

Arap dilinin, diğer dillerle münâsebetinin bir yönü de müşterek kullandığı lafızlardır. Bu lafızlar; ister arapçaya girmiş (dahîl), ister arapçalaştırılmış (mu'arrab), isterse de müşterek maziden gelen ortak olsun, eğer dilde çok kullanılmış ise bunların Arap dilinde kökleri oluşmuş ve muhtelif sîgaları ve tasrîfleri yapılmıştır.

Burada bazı misaller zikredilecektir.

الرفيم “yazılmış şey, kitap, mektup” anlamındaki bu Rumca kelimeden aynı anlamda الرفيم sulâsîsi oluşturulmuştur. القسط “adalet” anlamındaki Rumca kelimeden قسط “adil olmak” kökü meydana gelmiştir.

“Zeugos”: zevc anlamı kelime Rumcadan Ârâmîceye زوجا şeklinde ta'rîf edatı sondaki elifle girmiş, bilâhare Arapça'da ta'rîf edatının başta olması dolayısıyla زوج tarzında Arapça'ya nakledilmiştir. Bundan fiiller ve isimler türetilmiştir. Kelime başlangıçta Arapça'da المتزوج ve زوجته anlamındayken, bilâhare evli erkek için زوج evli kadın için tâ'u't-te'nîs getirilerek زوجة oluşturulmuştur⁹⁰.

⁸⁶ Bk. Age, II, 253.

⁸⁷ Bk. Age, II, 248.

⁸⁸ Bk. Age, IV, 373; LA, VI, 138.

⁸⁹ Bk. Mekâyisu'l-luga, IV, 372; LA, VI, 146.

⁹⁰ Hicâzî, 'İlmu'l-lugati'l-'arabiyye, s. 214-215.

(ضيز) ضاز “zulümlü, adaletsiz” anlamındaki Çince kelimedен ضيزا (ضيز) şeklinde aynı anlamda kök oluşturulmuştur.

مقاليد “anahtarlar” anlamındaki bu kelime Farsça veya Rumcadan Arapçaya girmiş, “korumak” anlamıyla “deveyi ağaca bağlayarak kaybolmasını önlemek, ona dizgin ve yular takmak” anlamıyla kökü قد meydana getirilmiştir.

Nabatîcedeki “nasib” anlamındaki كفل kelimesi, “deveye binerek istifadelenmek” anlamıyla Arapçaya geçmiş, bilâhare “infâk etmek” anlamıyla بكفل كفالة kökü ve çekimleri oluşturulmuştur.

Süryânîce veya İbrânîceden gelen şu lafızlar da Arap dilinde kök oluşturmuşlardır.⁹¹

شيطان dan, شيطن : şeytanca iş yaptı.

قطران dan, قطرن : deveyi katranladı.

عربون dan, عربن : kapora verdi.

Fasih dilde bu durum cereyan ederken, âmmî dilde ise daha bol bir şekilde bulunmaktadır. Mesela, Türkçedeki “başlamak” kelimesi Arap diline girmiş, aynı anlama yakın بشر “üzerine aldı, işe girişti, ilgilendi” fiiliyle karışmaması için râ’/lâm yakınlığı dolayısıyla, Türkçedeki kelime taklîbe tabi tutularak بلش şeklinde fiile dönüştürülmüş, tasrîfi ve sîgaları yapılmıştır.

Lâm ve şîn harflerinin yer değiştirmesinin bir sebebi de Arap dilinde “Ş” sesinden sonra “L” sesi gelmemesidir.⁹²

⁹¹ Zeydân, el-Felsefetu’l-lugaviyye, s. 99.

⁹² Mu’arrablar ve iştikâkı için bk. el-Muzhir, I, 268-294.